

usul ve ricâl kaynaklarında ele alınmıştır. Telkin, ilk döneme ait bazı usul kitaplarında ayrı başlık altında yer alsa da (Hatîb, *el-Kifâye*, s. 180 vd.) daha sonraki kaynaklarda genellikle rivayeti makbul olan ve olmayan râviler arasında ve zabt meselesi içinde işlenmiştir. Özellikle zayıf râvilere tahsis edilen ricâl kitapları ile Sibt İbnü'l-Acemî'nin ihtilâta mâruz kalan râvilere dair *el-İqtibât bi-ma'rifeti men rumiye bi'l-ihtilâf*'i gibi eserler konuya dair farklı örnekler ihtiva etmektedir.

Telkini kabul etmek genelde bilinçli yapılan bir zabt kusuru olmamakla birlikte râvinin gafletini mâzur göstermez ve onun rivayet ehliyetini ortadan kaldırır. Bu sebeple râvinin yapılan telkini kabul etmesi önemli bir kusur sayılmış, sürekli telkine açık olduğu bilinen râvinin rivayetleri reddedilmiştir (a.g.e., s. 181). Ancak önceleri hifz ve itkân sahibi iken daha sonra telkin kabul edenin sadece telkinden sonraki rivayetleri terkedilir. Telkine ne zaman açık hale geldiği bilinmeyen râvilerin rivayetlerinde ihtilâta görüldüğü gibi tevakkuf edilir. Hangi amaçla ve hangi yolla yapılırsa yapılsın telkin sonucu nakledilen hadisler münker sayılır. Çağdaş müelliflerden İman Ali el-Abdülganî "et-Telkin fi rivâyeti'l-e'hâdiş" başlıklı makalesinde telkini ayrıntılı biçimde incelemiştir (*Mecelletü's-Ser'â ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, XXI/66 [Küveyt 1427/2006], s. 17-74).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "İkn" md.; Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, III, 209; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 355; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 90; a.mlf., *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 180-182; Zeynüddin el-İrâkî, *Fethu'l-muğîş*, Beyrut 1421/2001, s. 176; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, İsmâiliyye 1409/1989, s. 43, 47; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîş*, Beyrut 1403/1983, I, 276-277, 355, 356; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, I, 339; Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1366, II, 257-258; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 68, 296, 308-309, 334-335; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 402; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 100 vd., 105-107, 133, 138-139.

EMİN ÂŞIKUTLU

TELLÂL

(bk. DELLÂL).

TELMÎ'

(bk. MÜLEMMÂ').

TELMÎH

(التلميح)

İslâm edebiyatlarında bir âyete, bir hadise, kıssa, olay, vecize, atasözü vb.ne gönderme yapma sanatı.

Sözlükte "göz ucuyla bakmak; ışık ortaya çıkmak, parıldayıp görünmek" anlamlarındaki **lemh** kökünden türeyen **telmih** "bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söylemek, sezdirmek" mânasına gelir (*Lisânü'l-'Arab*, "İmḥ" md.). Belâgat ilminin bedî koluna ait bir terimdir. Telmih ile sözü uzatmaya gerek kalmadan ifade, "Ârif olana sadece işaret yeter" (el-ârifü yekfihü'l-işâre) kabilinden bilinen ve değerli olan bir hususa işaret edilerek kuvvetlendirilir. Ancak ifadede telmih yapıldığı ve neye telmihte bulunduğu anlaşılmalıdır. Aksi takdirde telmihle söz güçlendirileceği yerde kapalı (muakkad) hale getirilerek anlatım zorlaştırılmış, âdeti bir bilmeceye dönüştürülmüş olur ki, bu da ifadede bir kusur sayılır. Telmihi nazmın güzelliğini artırıcı ve anlamını genişletici olması yanında süsleyicisi olarak muhtemelen ilk defa ele alan dilci Fahrreddin er-Râzî'dir. Râzî telmihi, "sözün içinde yaygın bir mesele, nâdir şiire veya meşhur bir kıssaya işaret edilmesi" şeklinde tanımlamıştır (*Nihâyetü'l-icâz*, s. 288). Hatîb el-Kazvîni telmihten "serikat" (şiir intihalleri) bölümünde söz etmiş ve bu sanatı "bir kıssaya veya bir şiire kendisi zikredilmeden işaret edilmesi" diye tarif etmiştir (*Şürûhu't-Telhiş*, IV, 524). Sa'deddin et-Teftâzânî, İbn Ya'kûb el-Mağribî, Bahâeddin es-Sübkî, İsmâüddin el-İsferâyîni gibi *Telhişü'l-Miiftâh* şârihleri bu konuda Kazvîni'yi izlemiş, Müeyyed-Billâh el-Alevî, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Hicce ve Süyûtî gibi müellifler de buna farklı bir şey ilâve etmemiştir. Teftâzânî nazımda ve nesirde kissa, şiir ve mesele telmih olmak üzere telmihinin altı türünden söz etmiştir (*el-Muṭavvel*, s. 374). İbn Ma'sûm "sona erdirilmedikçe son bulmayan bir konu" dediği telmihi âyet, meşhur hadis, meşhur şiir ve mesel telmihleri şeklinde dört gruba ayırmış, konuyu bol örnekle ve daha düzenli bir anlatımla ortaya koymuştur (*Envârü'r-rebî'*, IV, 307-310). Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî ile Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî telmihi bir tazmin türü saymıştır (*Hüsnu't-tevessül*, s. 242; *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 127).

Belâgat kitaplarında telmihinin türleri şöyle sıralanmaktadır: 1. Şiirde kıssaya telmih örneği olarak Ebû Temmâm'ın mıs-

raları verilir: Şair içinde sevgilisinin bulunduğu kervana akşamın alaca karanlığında yetişmiş, sevgilisi devesinin üzerindeki mahfesinden yüzünü gösterince şaşkına dönmüş, bunun üzerine Yûşa' peygamberin zorbalarla yaptığı savaş yarında kalmasın diye, her türlü eylemin yasaklandığı cumartesi gününün gelmemesi için cuma güneşinin batmaması veya batan güneşin tekrar doğmaması talebiyle dua etmesi ve duasının kabul edilmesi kissasına telmihle sevgilinin cemalini güneşe benzetmiştir: "فوالله ما أدري أحلام نائم / أَلَمْتُ بنا / أم كان في الركب يوشع" (Artık vallahi bilemiyorum, bir düş müdür saran bizi, yoksa kervanda Yûşa' mı var!). Harîrî'nin şu sözü hem şiire hem kıssaya telmihtir: "فبت بليلة نابغة وأحزان / من الركب في أنيابها السم نافع" (Bir Nâbiga gecesi geçirdim, Ya'kûb hüznüleri yaşadım). Burada, Câhiliye şairi Nâbiga ez-Zübânî'nin Hîre Kralı Nu'mân b. Münzir'in ölüm fermanını duyunca geçirdiği üzüntü ve korku dolu geceyi tasvir ettiği şu beyte telmih vardır: "فبت كائي ساورني / من الركب في أنيابها السم نافع" ([Tehdit haberi üzerine] öyle bir gece geçirdim ki sanki ince ala renkli, dişlerinde öldürücü zehir bulunan bir yılan beni sokmuştu). Harîrî sözün ikinci kısmında Hz. Ya'kûb'un çektiği üzüntüye işaret etmiştir.

2. Şu beyit şiirde şiire telmihinin yaygın örneklerindendir: "لعمرو مع الرمضاء و النار تلتظي / أرقى و أحفى منك في ساعة الكرب" (Vallahi, kızgın toprak ve tutuşmuş ateşle Amr kara günde senden daha şefkatli ve daha yufka yüreklidir). Bu beyitte merhametsizler için atasözü olarak da kullanılan şu beyte telmih vardır: "المستجير بعمرو عند كربته/كالمستجير من الرمضاء بالنار" (Kötü gününde Amr'dan yardım isteyen / Sıcak topraktan kaçıp ateşe sığınan gibidir) (Teftâzânî, s. 375). Burada Tağlib ve Bekr kabilelerinin reisi Küleyb b. Rebîa'nın kayınbiraderi Cessâs b. Mürre tarafından ağır yaralanmasına, onun su talebine Cessâs'ın olumlu cevap vermemesine ve ayrıca Amr b. Hâris'in de hem su vermemesi hem son darbelerle ölümünü noktalamış olmasına telmih vardır.

3. Utbî'nin şu sözü mensur bir ibarede atasözüne telmihe bir örnektir: "فياها من هزة / تعق أولادها" (Yavrularını bir haftalıkken yiyen kediden daha hunhar) (Yavrularını bir haftalıkken yiyen kediden daha hunhar) meseline telmih vardır (*Şürûhu't-Telhiş*, IV, 528). Güzel ve parlak olması açısından tevriye üslûbuyla Bedr diye adlandırılan güzel bir insan hakkındaki şu dizelerde ehl-i Bedr hadisine telmih vardır: "Ey Bedr, ailen bana cevretti / Sana cüretlenmeyi öğretti // Sana benimle vuslatının çir-

TELMİH

kin / Hicranının güzel olduğunu söylediler // Onlar istediklerini yapabilirler / Çünkü onlar Bedir ehlidirler.” Hz. Peygamber’in sıralarını açtığı birkaç sahâbiden biri olan Hâtîb b. Ebû Beltea'nın, gizli tutulan Mekke'nin fethi için hazırlık yapıldığı sırada Mekke'de oturan akrabalarının zarar görmemesi için bu hazırlığı yaranmak amacıyla Kureyş ileri gelenlerine bir mektupla bildirmesi üzerine Hz. Ömer, Hâtîb'i öldürmek için Resûlullah'tan izin istemiş, Resûlullah da Bedir Savaşı'na katıldığından onun bu hatasını bağışlayıp Ömer'e şöyle demiştir: “Nereden bileceksin, Allah belki Bedir ehline muttali olmuş ve, 'İstediğinizi yapın, sizi bağışladım' buyurmuştur” (Buhârî, “Cihâd”, 141).

Hatîb el-Kazvîni telmihini bilmeceye benzer türünden söz etmiş ve bir Temîmli ile Şüreyk en-Nümeyrî arasında geçen şu konuşmayı örnek göstermiştir: Temîmli Şüreyk'e, “Avcı kuşlar içinde en sevdiğim doğandır” deyince Şüreyk, “Ama kaya kuşunu (bağırtlak) avladığında” karşılığını vermiştir. Burada Temîmli, Cerîr b. Atıyye'nin şu beytine telmihte bulunmuştur: “Ben Nümeyrî'yi yüksekten gözleyen / Yukarıdan onun üzerine çökmek için hazırlanan bir doğanıım.” Şüreyk ise Tırrimmâh'ın şu dizisine telmih yapmıştır: “Temîm âdilik yollarını bağırtlaktan daha iyi bilir / Ama fazilet diyarına girecek olsa yolunu şaşırır” (a.g.e., IV, 527-528). Endülüslü vezir ve şair İbn Zeydün'un *er-Risâletü'l-hezliyye*'si siyasi, içtimaî ve tarihî olaylara yapılmış telmihlerle ilgili zengin örnekler içerir (İbn Hicce, I, 404-407).

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-icâz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 288; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü'l-tevessül ilâ şinâ'ati'l-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1400/1980, s. 242; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kütübi'l-Mısıriyye), VII, 127; Şürûhu'l-Telhîş, Kahire 1937, IV, 524-529; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tîrâzü'l-mütezammîn li-esrâri'l-belâğa*, Kahire 1332/1914, III, 170-171; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyyeti'l-bed'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 328; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâ'id*, Kahire 1327, s. 162; Teftâzânî, *el-Muavvel*, İstanbul 1304, s. 374-375; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb* (nşr. Selâhadin el-Hevvârî), Sayda 1426/2006, I, 400-408; Süyûtî, *Şerhu'Ulûdi'l-cümân*, Kahire 1358/1939, s. 171; İsmâüddin el-İsferâyîni, *el-Aṭvel*, İstanbul 1284, II, 254-255; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebî' fi envâ'i'l-bed'î* (nşr. Şâkir Hâdî Şûkr), Necef 1388/1968, IV, 266-267, 307-310; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefhâtü'l-ezhâr*, Beyrut 1404/1984, s. 184-185; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-belâğati'l-'Arabiyye*, Riyad 1402/1982, II, 800-801; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muşallahâti'l-belâgiyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 413-414.

İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Manzum veya mensur bir metinde âyet ve hadislerle, çeşitli olaylara, kıssalara, vecize, atasözü vb. kalıplaşmış ibarelere gönderme yapma sanatı için kullanılan telmih Türk edebiyatına Arap ve Fars edebiyatlarından intikal etmiştir. Özellikle malzeme ve konular, bu edebiyatların İslâm öncesi ve sonrasına ait kültürel ve dinî unsurlarından meydana gelmektedir. İlk malzemeyi Câhiliye şiiri, “ahbârü'l-Arab” başlığı altında toplanan rivayetlerle kıssalar, hikâyeler, -bunların içinde Leylâ ve Mecnûn kıssasının ayrı bir yeri vardır- ensâb ve nevâdir gibi kadîm malzeme teşkil eder. Fars edebiyatında bu alandaki en önemli malzeme Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde ve *İskendernâme*, *Târîh-i Taberî*, *Âşâr-ı Bâkıye*, *Siyerü'l-mülûk* gibi tarihlerde yer alan meşhur isimler ve olaylara dayanan destanî, hamâsî veya millî-tarihî birikime dayanır. Buna Hint destanları ve kutsal kitaplarından edebiyata girmiş konuları da eklemek gerekir. Her iki edebiyatta ilk devirlerde İslâm öncesi destanî, millî, ahlâkî ve hamâsî malzeme daha çok kullanılmıştır. Telmihlerde kullanılan İslâmî malzeme şöylece sıralanabilir: Kur'an, tefsir ve hadislerde yer alan peygamber kıssaları (Hz. Âdem ile Havvâ, cennetten çıkarılmaları; Hz. Nûh ve tûfan; Hz. İbrâhim, putları kırması, ateşe atılması; Hz. Yûsuf, babası Ya'kûb ve kardeşleri, Züleyha'nın aşkı; Hz. Mûsâ, doğumu, Nil'e bırakılması, peygamberliği, Firavun ve Kârûn ile mücadelesi, Tûr'a çıkması, Hızır ile âb-ı hayâtı arama yolculuğu; Hz. Süleyman, Sebe Melikesi Belkis ile münasebeti, cinlere ve hayvanlara hükmetmesi, hüdhüd ve karınca hikâyeleri; Hz. İsâ, annesi Meryem'den babasız doğması, beşikteyken konuşması, nefesinin ölülere diriltmesi; Ashâb-ı Kehf). Bunlara İsrâiliyyat'tan gelen rivayetler de eklenebilir. Hz. Peygamber'in hayatı (mûcizeleri, mi'râc), Ehl-i beyt ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi olayları, Kerbelâ Vak'ası, tasavvuf, ilk mutasavvıflar ve kerametleri. Türk edebiyatında ise bu malzemeye ilâve olarak bazı atasözleri, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yûnus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Eşrefoğlu gibi ilk dönem Anadolu mutasavvıflarının kerametleri dışında pek az unsur kullanılmıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başta Türk edebiyatı olmak üzere Arap ve Fars edebiyatlarında da Batı etkisiyle Yunan mitolojisi, Batı destanları ve epik birikimden yararlanılmıştır.

Telmih İslâm ve Osmanlı kültüründe, konunun en temel eseri sayılan Hatîb el-

Kazvîni'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı ve bunun Teftâzânî tarafından yapılan şerhi *el-Muavvel*'den itibaren belâgat kitaplarında bed'î konuları arasında yer almıştır. Her iki eseri *en-Nef'u'l-muavvel fi terceme-ti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* (I, Saraybosna 1289; II, İstanbul 1290) adıyla Türkçe'ye çeviren Abdünnâfi İffet Efendi buradaki tarifi, “Bir kıssa veya beyne'n-nâs şâyi ve sâyir olan bir mesele bunlardan birini zikretmeyerek fehâvâ-yı kelâmında işaret olunmasıdır” cümlesiyle aktarmıştır (II, 234). Cevdet Paşa konuyu aynı anlayışla ve kısaca ele almış, “Bir kıssaya yahut bir mes'el-i meşhûra işaret olunmaktadır” şeklinde tarif etmiştir. Telmihe *Istilahât-ı Edebiyye*'sinde yer vermeyen Muallim Nâci *Lugat-ı Nâci*'de “kavlen îmâ, bir vak'ayı telmih, bir sergüzeştin telmihi” dedikten sonra “söz arasında bir kıssaya, bir mesele, bir şiire işaret etmekten ibaret bir san'at-ı edebiyeye” tarifleriyle klasik tanımı vermiştir. Recâizâde Mahmud Ekrem telmihi tevriye ile aynı başlık altında ele almış, tevriye ile ilgili kısa bir açıklamadan sonra tanımı, “Tarihe, esâtîre, ahlâka, âdâta, efsaneye, durûb ve emsâle, vukûat ve havâtır-ı âdiyye, velhasıl söylenen şeyle meyanlarında dakik ve müessir münasebet bulunabilecek olan her hale tevriye ve telmih olunabilir” şeklinde genişletmiş, sözlerini daha çok Nâmîk Kemal, Ziyâ Paşa ve Abdülhak Hâmid'den aldığı mensur-manzum örneklerle desteklemiştir. Recâizâde ayrıca, tevriye ve telmih birçok vak'a ve şahsî ihtiva ederek müteselsil olması halinde istiâre-i temsiliyye şeklini alacağını belirtmiştir. Recâizâde Mahmud Ekrem'in yolundan giden müelliflerin de kabul ettiği telmih-tevriye beraberliğine Hayâlî Bey'in şu beytindeki “şi'r-i hasen-üslûb” tamlaması örnek verilebilir: “Ey Hayâlî yine bu şi'r-i hasen-üslûba / Umarım Hüsrev-i Rûm'un sana tahsîni ola.” Burada “hasen” kelimesi tevriyeli kullanılmış ve şair kendini Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit'e, şiirini de onun şiirine denk tutarak bir telmihte bulunmuştur. M. Kaya Bilgegil telmihi “Bilginin Malzeme Olarak Kullanıldığı Sanatlar” alt başlığıyla ve aralarında yakın ilgi bulunan iktibas, tazmin, irsâl-i mesel arasında zikredip şöyle tarif etmiştir: “Temsil yoluyla bilinen bir kıssaya, meşhur bir fıkraya, yaygın bir nükteye, tarihî bir hadiseye, hale uygun bir mesele, ilmî bir bahse işaret etmektir.” Bu tarifteki unsurlar atasözleri dışında zamanla âyet, hadis ve kelâmıkibarları da içine almış, böylece telmih sanatının kapsamı genişlemiştir. Ali